

5.3. Formation of the health protection educational space in NTU “KhPI”

5.3. Формування здоров’язберігаючого освітнього простору в НТУ «ХПІ»

Згідно «Закону України про вищу освіту» від 1 липня 2014 року (ст. 26), одним з головних завдань вітчизняних закладів вищої освіти (ЗВО) є формування людського капіталу та утвердження серед учасників освітнього процесу здорового способу життя [1]. Таким чином, створення ЗВО власного здоров’язберігаючого освітнього середовища є важливою передумовою оволодіння здобувачами вищої освіти компетенцій, що сприятимуть збереженню їхнього морального, психічного і фізичного здоров’я.

Предметом дослідження є процес формування здоров’язберігаючого освітнього простору у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» протягом кінця ХІХ–початку ХХІ століть. Автори наукової розвідки переслідують мету розкрити особливості організації фізичного виховання в НТУ «ХПІ» як важливої складової підготовки національної технічної еліти.

Визначена мета конкретизується наступними завданнями:

- розробити періодизацію етапів процесу формування здоров’язберігаючого середовища в НТУ «ХПІ»;
- здійснити аналіз кожного з етапів на відповідність критеріям здоров’язберігаючого освітнього простору.

У дослідженні терміни «здоров’язберігаюче середовище» та «здоров’язберігаючий освітній простір» вживаються як визначення системи психолого-педагогічних технологій, спрямованих на підтримку високої працездатності студентів і викладачів, та оптимальний розвиток їхніх фізичних і психологічних можливостей. Критеріями здоров’язберігаючого освітнього простору є наявність сприятливих умов навчання, раціональність організації навчального процесу і моніторинг здоров’я його учасників, застосування фізкультурно-оздоровчих та особистісно-розвивальних і екологічних технологій.

Умовно, в процесі формування здоров’язберігаючого середовища в НТУ «ХПІ» можна виділити чотири етапи. Перший етап припадає на 1885-1914 роки, тобто період становлення Харківського практичного технологічного інституту (з 1898 року – Харківського технологічного інституту імператора Олександра ІІІ). Обмеженість джерельної бази не дозволяє вповні відобразити спортивне життя цього часу. Можемо лише стверджувати, що фізичне

виховання було відсутнє у переліку навчальних дисциплін. Студенти і викладачі реалізовували свої спортивні інтереси у клубах і гуртках. Існували товариства з легкої атлетики, велоспорту, катання на ковзанах і лижах, тенісу, боротьби, плавання. На початку XX століття найбільш відомими у місті були велосипедне товариство, засноване професором ХТІ М.Д. Пильчиковим, а також Харківське спортивно-гімнастичне товариство під керівництвом М.Ф. Вільгальма, яке проводило заняття у залі головного аудиторного корпусу інституту [2, с. 5-6].

З початком Першої світової війни російська армія зазнала значних втрат. В жовтні 1914 року імператор Микола II видав указ про призов студентів до армії для заміщення офіцерських посад. У ЗВО було організовано короткотермінові курси військової підготовки [3, с. 21]. В ХТІ запровадили обов'язкову програму з військово-прикладної і фізичної підготовки для студентів-резервістів офіцерського складу. Вона передбачала вивчення стройових вправ і віддалено нагадувала фізичне виховання. Реалізація цієї програми стала першим досвідом впровадження елементів фізичної культури в освітній процес ХТІ.

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX століть організованих навчальних занять з фізичної культури не було. Спортивні клуби завдячували своєю появою діяльності аматорів-ентузіастів. Спорт не посідав помітного місця в житті ЗВО. Консервативно налаштована імперська адміністрація лише під тиском обставин, в умовах воєнного лихоліття, була змушена вдатися до запровадження воєнізованого «сурогату» фізичної підготовки для частини студентів.

Другий етап формування здоров'язберігаючого середовища охоплює 1921-1941 роки. У 1920-ті роки в СРСР розпочався бурхливий розвиток нових видів спорту: альпінізму, легкої атлетики, футболу, волейболу, баскетболу, настільного тенісу, плавання, мотоспорту. У ХТІ (з 1923 року офіційна назва – Харківський технологічний інститут ім. В. І. Леніна) було створено більше десяти спортивних секцій для студентів. У навчальних корпусах облаштовувалися спортивні майданчики і зали. Для занять і змагань використовувалися також стадіони «Динамо», «Металіст», алеї парків, лісопарку, стадіон товариства «Сокіл». Студенти вступали до спортивних товариств, брали участь у змаганнях, що проводилися в інституті. Серед студентів і викладачів дедалі більшої популярності набували оздоровчі і спортивні захоплення – ранкова гімнастика, туризм, спортивні ігри тощо. Щорічно організовувались бігові і лижні кроси, походи. Студентів активно залучали до виступів на парадах, участі в агітпоходах, вело- і автопробігах, шефських виїздів студентів-спортсменів у села. Водночас, утвердження

тоталітарного політичного режиму в УСРР (з 1937 року – УРСР) супроводжувалося підпорядкуванням усіх сфер життя суспільства інтересам держави. Нав'язування громадськості офіційною пропагандою думки про загрозу з боку капіталістичних країн стало виправданням мілітаризації фізичного виховання, яке перетворилося на інструмент підготовки потенційних солдат. Передусім, варто відзначити значний вплив на фізичне виховання студентів «Всеобуча» – системи обов'язкової військової підготовки громадян. Вона була створена згідно декрету ВЦВК РРФСР «Про обов'язкове навчання військовій справі» від 22 квітня 1918 року і розповсюджена на територію радянської України. Під контролем Управління загального військового навчання трудящих молоді люди мали проходити обов'язкову професійно-прикладну (військову) підготовку. Вона передбачала стройову підготовку і програму фізичних вправ, що наслідували армійські комплекси фізичної підготовки. Завдяки «Всеобучу» зросло значення фізичної культури, було розпочато підготовку фахівців із фізичної культури, відбувалися масові спортивні заходи, активізувалася пропаганда фізичної культури, з'явилися перші спортивні традиції. Виникла необхідність створення спеціальних кафедр військової і фізичної підготовки.

У 1929 році Харківський технологічний інститут було перейменовано на Харківський політехнічний інститут ім. В.І. Леніна (ХПІ), а в 1930 році ХПІ було реорганізовано. На його базі створили Харківський механіко-машинобудівний (ХММІ), Харківський хіміко-технологічний (ХХТІ) та Харківський електротехнічний (ХЕТІ) інститути [4, с. 86]. Незабаром в кожному з інститутів створили спеціалізовані кафедри фізичного виховання, метою яких стало впровадження комплексу «ГПО» – всесоюзного фізкультурного комплексу «Готовий до праці і оборони СРСР». «ГПО» включав біг, стрибки, кидання гранати, плавання, лижні перегони, стрільбу, науково-практичні відомості з фізкультури і спорту, навички цивільної оборони. Теоретичний матеріал також передбачав освоєння проведення фізкультурно-оздоровчих заходів: виробничої гімнастики, фізкультхвилинок, екскурсій. Поява цього комплексу створила передумови для запровадження в ЗВО стабільної програми з фізичного виховання. Протягом 1930-1931 років НКО УСРР видав наказ про обов'язкове викладання фізичної культури в усіх ЗВО республіки. Відвідування занять було обов'язковим, звільнення отримували лише студенти з медичними протипоказаннями. У 1933 році для покращення стану здоров'я студентів було запроваджено щоденну ранкову гімнастику перед початком занять тривалістю 8-10 хвилин. Викладачі також мали пильнувати, щоб у другій половині навчального дня студенти робили перерви на фізкультхвилинки. Отже, впровадження комплексу «ГПО»

покращило якість викладання фізичної культури. Однак, водночас, відбулася мілітаризація фізичного виховання. Поряд з заняттями з фізичної культури студенти були змушені проходити вищу позавійськову підготовку (430-580 годин) [5, с. 48-49].

Таким чином, період 1921-1941 років став надзвичайно важливим для процесу формування здоров'язберігаючого середовища у системі вищої освіти радянської України. Вперше дисципліна «Фізична культура» отримала статус обов'язкової для ЗВО, було розроблено її перші навчальні програми. Влада демонструвала увагу до стану здоров'я молоді, запровадивши обов'язкові регулярні медогляди для студентів та оздоровчі заходи (ранкову гімнастику і фізкультхвилинки). Водночас фізичне виховання було перетворено на інструмент пропаганди державної ідеології та підготовки майбутніх солдат.

Внаслідок подій Другої світової війни на території СРСР повноцінний навчальний процес у ХПІ зазнав тривалої перерви. У 1949 році Рада Міністрів СРСР ухвалила рішення про відновлення ХПІ на основі інститутів, утворених у 1930 році [4, с. 152]. Тим часом, у державній політиці СРСР стосовно фізичного виховання і розвитку спорту відбулися важливі зміни. Керівні кола вирішили перетворити СРСР на провідну спортивну державу світу. XIII пленум ЦК ВЛКСМ наголосив на важливості посилення фізкультурної роботи серед дітей та молоді і визначив необхідним введення у навчальні плани та програми додаткових годин фізичної культури [6, с. 136]. У країні розгорнувся масовий фізкультурний рух. У 1951 році було створено Національний Олімпійський Комітет і проведено першу Всесоюзну студентську спартакіаду. Того ж року запровадили нову програму, згідно з якою в усіх ЗВО було створено кафедри фізичного виховання. На першому та другому курсах запроваджувалися обов'язкові заняття з фізичної культури. Відповідні зміни відбулися і організації навчального процесу в ХПІ.

Напередодні 1950-1951 навчального року в інституті було офіційно відкрито кафедру фізичного виховання. Так розпочався третій етап формування здоров'язберігаючого середовища в ХПІ, який тривав до 1991 року.

Його важливими складовими стало формування висококваліфікованого педагогічного колективу, перетворення фізичного виховання на наукоємний сегмент діяльності ХПІ, масове впровадження інноваційних здоров'язберігаючих педагогічних технологій, зміцнення відповідної матеріально-технічної бази та розширення спортивної інфраструктури. Функції координуючого центру з фізичного виховання студентів та ініціатора спортивно-масової роботи із студентами було покладено на кафедру фізичного виховання.

У 1950-х роках відбулось становлення колективу кафедри фізичного виховання, було сформовано традиції спортивних секцій, напрацьовано методики проведення занять. Першим завідувачем (К.Т. Черніченку та М.Д. Трушнікову) вдалося створити колектив однодумців, залучивши до навчального процесу відомих педагогів, тренерів, досвідчених спортсменів. Кафедра проводила навчальну роботу з фізичного виховання на усіх факультетах денної форми навчання. Студенти обирали види спорту відповідно до власних інтересів та наявності у складі кафедри викладачів, тренерів, інструкторів. Заняття спортом, участь у змаганнях стали в ті роки важливими життєвими цінностями для повоєнних поколінь студентів ХПІ. З 1950 року почали проводитися щорічні Спартакіади – великі комплексні змагання студентів і викладачів. Вони сприяли формуванню спортивних традицій. Однією з перших стала традиція щорічного легкоатлетичного кросу команд усіх факультетів денної форми навчання на честь Дня Перемоги.

У 1956 році завідувачем кафедри фізичного виховання став майстер спорту СРСР із спортивної гімнастики Г.В. Грязнов. На кафедрі були сформовані відділення, які об'єднували навчальні групи відповідних спеціалізацій і рухової активності. Першими стали відділення «Легкої атлетики», «Ігрових видів спорту», «Гімнастики», «Важкої атлетики» та інші. Для керівництва кожним відділенням призначався провідний викладач. З часом такі відділення зростали і їх було перетворено на «Методичні комісії». Спеціалізації з видів спорту давали студентам можливість займатися відповідною руховою діяльністю більшу кількість годин на тиждень. Слід відзначити, що такий напрям роботи тоді був новим і в подальшому перетворився на інноваційний засіб навчання, який отримав у педагогічній практиці назву «спортивно-орієнтованих технологій» або «спортивно-орієнтованого фізичного виховання». Важливими явищем спортивного життя в цей час стала поява Всесоюзного добровільного фізкультурно-спортивного студентського товариства (ВДФССТ) «Буревісник» і спортклубу ХПІ на чолі з А.М. Колевзоном.

У 1972 році завідувачем кафедри фізичного виховання став А.Ф. Алексєєв, а з 1976 року, посаду керівника кафедри обійняв А.Д. Недорубко. Кожен новий завідувач вносив свої корективи в організацію навчального процесу, наукової, методичної і спортивно-масової роботи. Помітною подією в історії кафедри у першій половині 1970-х років стало створення наукового підрозділу на чолі з кандидатом педагогічних наук О.О. Сиротіним, який займався дослідженням психологічного забезпечення спорту. Уперше в історії кафедри в 1974 році А.Ф. Алексєєв і О.О. Сиротін взяли участь в міжнародному науковому конгресі в Москві [2, с. 26]. Протягом

1970-х–1980-х років відбулося суттєве покращення оздоровчої інфраструктури ХПІ. У спортивно-оздоровчому таборі ХПІ «Студентський» у с. Малий Маяк неподалік від Алушти було збудовано комфортний чотириповерховий корпус на 300 осіб. У спортивно-оздоровчому таборі «Політехнік» (урочище Фігуровка Чугуївського району Харківської області) було підведено газ і проведено ремонт спальних приміщень.

З 1978 року кафедру фізичного виховання очолив голова університетського спортивного клубу А.Г. Любієв. Приступивши до завідування кафедрою, він одночасно розгорнув новаторську діяльність у кількох стратегічних напрямках. У науково-дослідницькій сфері під його керівництвом кафедра розпочала працювати над розробкою методів використання інформаційних технологій для підрахунку спортивних результатів. Іншим напрямком стало проєктування, будівництво та введення в експлуатацію Навчально-спортивного комплексу ХПІ «Політех» (1985-1991 роки). Згодом, авторський колектив НСК «Політех» було нагороджено Державною премією України в галузі архітектури, а сам комплекс отримав статус бази олімпійської підготовки збірних команд України.

У 1980-х роках спортивно-масова і оздоровча робота серед викладачів і співробітників досягла найвищого розквіту у порівнянні з попередніми роками. Кафедра і спортивний клуб надавали підтримку деканатам та професійному комітету викладачів і співробітників в організації груп здоров'я, спортивних клубів, допомагали із спортивним інвентарем, устаткуванням для різних видів спорту, проведенням змагань і матчевих зустрічей з іншими ЗВО. У цей період сформувалися клуби прихильників бігу, футболу, волейболу, створено туристський клуб, секції важкої атлетики, бадмінтону, аеробіки, жіночої гімнастики, водного туризму. На факультетах технології неорганічних речовин, електромашинобудівному, енергомашинобудівному було створено клуби здоров'я. Набули масового характеру спартакіади співробітників (до 1000 учасників щорічно).

Розгорнулася спортивно-масова і оздоровча робота в гуртожитках. З'явилися яскраві стенди на теми спортивного життя факультетів. У всіх гуртожитках було обладнано кімнати здоров'я і тренажерні зали.

Протягом 1980-х років кафедра фізичного виховання встановила наукові зв'язки з колегами з інших союзних республік, Польщі і Чехословаччини. Організовувалися обласні і республіканські конференції, присвячені методиці оздоровчої фізичної культури, питанням виховання засобами спорту, інтересам і запитам студентів у сфері рухової активності і спорту. З 1981 року розпочалася багаторічна спільна з облпрофрадою робота над серією «ГПО – фізкультура для мільйонів». У методичних розробках були систематизовані

рекомендації щодо харчування, здорового способу життя, кімнат здоров'я в гуртожитках, окремих видів оздоровчих занять, спорту в піонерських таборах. Розроблену на кафедрі систему комплексної педагогічної оцінки фізичної підготовленості студентів широко впроваджували інші інститути. Крім того, досвід кафедри став основою для створення систем оцінювання фізичного стану дітей і молоді. У 1988 році інститут став виконавцем і координатором міжнародного соціологічного дослідження «Фізична культура і здоровий спосіб життя студентів».

Таким чином, у 1949-1991 роках відбулася трансформація здоров'язберігаючої сфери ХПІ у повноцінне педагогічно-інтерактивне середовище для сотень студентів та викладачів. Накопичений кафедрою фізичного виховання досвід дозволив зберегти і розвинути її творчий потенціал у надзвичайно складний для вітчизняної системи освіти час – кінець ХХ – початок ХХІ століть.

Четвертий період розвитку здоров'язберігаючого середовища в ХПІ розпочався з проголошенням незалежності України. У 1994 році ЗВО отримав статус державного університету. Шість років потому ХДПУ було присвоєно статус Національного. Незважаючи на мінливість політичної ситуації в країні і об'єктивно існуючі економічні труднощі, викладацькому колективу університету вдалося зберегти та продовжити кращі традиції фізичної культури і спорту. Розвивався сектор надання здоров'язберігаючих послуг. Санаторій-профілакторій «Політехнік» забезпечив оздоровлення студентів та співробітників університету [4, с. 369].

У 1994 році на кафедрі фізичного виховання було відкрито випускову спеціальність 7.010201 «Фізичне виховання» [7, с. 3]. Як наслідок, перед кафедрою постала низка завдань. Було розроблено систему підготовки фахівців на межі кількох галузей – фізичного виховання, спорту, менеджменту та комп'ютерних технологій. Аналогів такого напрямку не було не лише в Україні, а й у жодній із країн СНД. Міждисциплінарний підхід отримав підтримку в наукових колах, про що свідчить широка апробація даного питання на міжнародних і національних конференціях. Спеціальність стала популярною серед вітчизняних (а з 1998 року й іноземних) студентів. Іншим важливим завданням кафедри було формування педагогічного колективу спеціальності. Більшість профільних предметів продовжували вести викладачі кафедри фізичного виховання, однак були залучені і фахівці з інших кафедр інституту. Викладачі постійно вели роботу з професійного вдосконалення, підвищувався рівень викладання основної навчальної дисципліни – фізичного виховання. Одночасно студенти здобували повноцінну інженерну, комп'ютерну чи економічну освіту, тому після випуску мали більше шансів знайти роботу.

Престижність навчання за спеціальністю «Фізичне виховання» в добре облаштованих для занять спортом приміщеннях спонукала багатьох перспективних спортсменів обрати для навчання саме НТУ «ХПІ». Сформувалися групи студентів з таких видів спорту, як легка атлетика, стрільба з лука, акробатичний рок-н-рол, дзюдо і самбо, плавання, ватерполо, баскетбол, теніс. Кафедра розпочала запроваджувати у навчальний процес новітні освітні технології. З'явилися більш сучасні форми та способи проведення занять. Студенти займалися ушу, цигун, йогою, пауерліфтингом, армрестлінгом, карате, новими стилями жіночої гімнастики і аеробіки, велотуризмом [8, 9]. У 2015 році завідувачем кафедри став О.В. Юшко. Основним завданням педагогічного колективу під його керівництвом стало подальше запровадження сучасних підходів і методів організації навчального процесу, вивчення методів профілактики девіантної поведінки студентської молоді на заняттях з фізичної культури, популяризація здорового способу життя та формування духовно-моральних цінностей під час занять спортом [10].

Таким чином, формування здоров'язберігаючого освітнього простору в НТУ «ХПІ» має тривалу історію. Умовно цей шлях можна розділити на чотири етапи, які охоплюють кінець XIX – початок XXI століть. Розпочавшись як аматорський рух внаслідок конкретних історичних обставин, даний процес зазнав деформуючого, мілітаристського впливу з боку держави. Лише з другої половини XX століття здоров'язберігаюче середовище університету почало функціонувати як освітня людиноцентрична система. Педагогічному колективу НТУ «ХПІ» вдалося гармонійно поєднати можливості ЗВО для функціонування масового просвітницько-оздоровчого сегменту і реалізації амбіцій спорту високих досягнень. Відкриття випускової спеціальності на кафедрі фізичного виховання відкрило перед вихованцями НТУ «ХПІ» нові унікальні можливості і спонукало педагогічний колектив університету до нових наукових досліджень.

Література:

1. Закон України про вищу освіту. 1 липня 2014 року. № 1556-VII.
Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
2. *Спортивная гордость харьковских политехников* : материалы по истории каф. физ. воспитания в НТУ «ХПИ» / В. М. Лабский [и др.]; Нац. техн. ун-т «Харьк. политехн. ин-т», каф. физ. воспитания, спорт. клуб, нац. олимп. ком. Украины. Х. : НТУ "ХПИ", 2010. 188 с.
3. Фильков С.М. Система военной подготовки в гражданских вузах: теория и практика функционирования и совершенствования: *монография*. М.: Изд-во МГИМО, 2002. 229 с. Url: <https://cutt.ly/CmwyqWf>

4. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885-2010. Уклад. : В.І. Ніколаєнко, В.В. Кабачек, С.І. Мешкова [та ін.]; за ред. В. І. Ніколаєнка. Харків : НТУ «ХПІ», 2010. 408 с.

5. Соколова Н. Розвиток системи фізичного виховання в навчальних закладах України у 30-х роках ХХ ст. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2012. № 4. С. 46-51.

Url: <http://reposit.unisport.edu.ua/handle/787878787/1114>

6. Проценко У.М. Становлення системи підготовки кадрів для фізичного виховання та спорту в Україні у другій половині 20 століття. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія: Педагогічні та історичні науки. К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. Вип. 111. С. 133-140. Url: <https://cutt.ly/Amwt9Th>

7. Борейко Н.Ю., Любієв А.Г., Юшко О.В. Історія зародження та розвитку спеціальності «Фізична культура і спорт» в НТУ «ХПІ». *Здоров'я нації і вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти* /ред. колегія А.В. Кіпенський, О.В. Білоус [та ін.]. Харків : Друкарня Мадрид, 2019. С. 3-8. Url: <https://cutt.ly/Zmwt4Yd>

8. Любієв А.И., Бондаренко Т.В., Горлов А.С. Здоровье нации, традиции, эволюция общего и физкультурного образования в эпоху глобализации Запада и Востока : *учеб.пособие*. Харьков : НТУ «ХПІ», 2010. 316 с.

Url: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/31906>

9. Любієв А.Г., Бондаренко Т. В., Горлов А.С. Фізкультурно-спортивна освіта в системі підготовки сучасного інженера : *навч. посібник*. Харків : НТУ «ХПІ», 2011. 246 с. Url: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/45229>

10. Юшко О.В. Попередження девіантної поведінки студентів у закладах вищої освіти. *Теорія та методика навчання та виховання*. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2018. Вип. 44. С. 174-186. Url: <https://cutt.ly/qmwyiLs>